

YENER ORKUNOĞLU
Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus

YENER ORKUNOĞLU 1953'te Kars'ta doğdu. Karadeniz Teknik Üniversitesi Matematik Bölümü'nü bitirdi. 1977 yılında siyasi sebeplerden dolayı yurtdışına çıkmak durumunda kaldı ve Almanya'ya yerleşti. Darmstadt Üniversitesi Ekonomi-Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde okuduktan sonra aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı üniversitede çalışmakta olan Orkunoglu, birçok gazete, dergi ve internet sitesinde siyasal ve toplumsal içerikli yazılar yazıyor. Orkunoglu'nun *Bilim ve Gelecek*, *Hayat ve Sanat*, *Dönüşüm*, *Müdahale*, *İnsancıl* gibi dergilerde uzun araştırma yazıları yayımlandı. Yurtdışında günlük gazete olarak yayımlanan *Yeni Özgür Politika*'da köşe yazıları yazdı. Çalışmalarının merkezini felsefe, sosyoloji, ekonomi politik içerikli yazılar oluşturuyor. Son dönemde Hegel felsefesi ve Marksist felsefe konusunda araştırmalar yürütmektedir. *Nietzsche ve Post-modernizmin Gerçek Yüzü* (Ceylan Yayınları, 2007) ve *Marksizm ve Güncellik* (Etik Yayınları, 2010) başlıklı iki kitabı olan Orkunoglu, aynı zamanda Hans Heinz Holz'un *Sosyalizmin Yenilgisi ve Geleceği* (Yordam, 2010) kitabının da çevirmenidir.

İletişim Yayınları 2624 • Araştırma-İnceleme Dizisi 431

ISBN-13: 978-975-05-2425-7

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Birleşik Krallık hükümeti tarafından hazırlanan

Birinci Dünya Savaşı posterinden detay, 1915

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

YENER ORKUNOĞLU

Marksiizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus

*Abilerim
Cemil ve Temel Orkunoğlu'na
ve ablam
Aynur Öđunçkaya'ya...*

"Milliyetçilik; ekonomik ve ahlâki çöküntüye götüren,
insanlığı birbirine yabancılaştıran bir yoldur."

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	15
GİRİŞ.....	17
Okuyucu için not.....	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
MİLLET VE MİLLİYET	23
Milletin çeşitli tanımları.....	25
Milletlerin oluşumu konusunda farklı teoriler.....	27
Sübjektif, objektif, radikal-sübjektif, düalist tanımlar.....	28
Milliyetçilik ideolojisi.....	29
<i>Devlet ve ulusun özdeşleşmesi olarak milliyetçilik</i>	30
<i>Milliyetçiliğin felsefi ve antropolojik tezleri</i>	31
<i>Milliyet ilkesi (Nationalitätsprinzip)</i>	33
<i>Politik açıdan etkin güç, fakat felsefi açıdan zayıf milliyetçilik</i>	35
<i>Milliyetçi ideolojinin Almanya'da doğmasının nedenleri</i>	38
<i>Etnisitenin ve ulusal kimliğin politikleşmesi olarak milliyetçilik</i>	41
Milliyetçi ve kozmopolit metodoloji.....	42
<i>Metodolojik milliyetçilik</i>	43
<i>Ekonomik milliyetçilik</i>	46
<i>Kozmopolit sosyoloji</i>	49

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ, FRANSIZ AYDINLANMASI'NDA VE ALMAN ROMANTİZMİ'NDE ULUS SORUNU	53
İngiliz Aydınlanması'nda ulus sorunu	53
Fransız Aydınlanması'nda ulus meselesi	56
Emmanuel Joseph Sieyès	61
Üçüncü tabaka bütün bir millettir	62
Siyasal topluluk olarak ulusun inşası	62
Ernest Renan: Ulus yeni bir olgudur	63
Avrupa halklarının birbiriyle kaynaşması	64
Millet nedir?	66
İrk, dil, din ulusun temeli olamaz	67
Ulus manevi bir prensiptir	69
Alman Romantizmi'nde ulus anlayışı	70
Alman Romantizmi ve Aydınlanma karşıtlığı	72
Herder ve Fichte'de ulus kavramı	73
Alman entelektüelleri ve milliyetçilik	77
Alman Romantizmi'nde anti-hümanizm ve Batı düşmanlığı	79
Politik milliyetçiliğe geçiş	81
1848: Dönüm noktası	83
Alman entelektüelleri, devlet ve savaş	86
Oswald Spengler, Batının Çöküşü ve Prusya sosyalizmi	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARX-ENGELS VE ULUSAL SORUN	91
İlk gençlik yazılarında ulusal sorun	93
Engels ve 1848-1849 dönemi ulusal sorun politikası	97
Çek, Güney Slavları ve Ukrayna sorunu	98
Devrimci ve karşı-devrimci uluslar	104
Engels'in ulus konusunda yanlıgılarının kökenleri	105
Engels ve Bakunin polemigi	110
Ulus konusunda Engels'e yönelik eleştiriler	117
Polonya, İrlanda ve Hindistan sorunu	121
Sonuç	128

AVUSTURYA VE ALMAN MARKSİZMİNDE

ULUS SORUNU	133
Avusturya Marksizmi	133
<i>Karl Renner</i>	136
Otto Bauer ve ulus sorunu	139
<i>Ulus</i>	140
Ulusal karakter nedir?.....	141
Üç türlü yaklaşımın eleştirisi.....	142
Ulusal karakter nasıl oluşur?.....	143
Üç tip ulusal kültür topluluğu.....	144
Ulus kavramı.....	148
Ulusal bilinç, ulusal değerler ve ulusal politika.....	149
İki tür ulusal politika.....	151
<i>Ulus-devlet ve milliyet</i>	152
Ulusal devlet.....	153
Milliyet ilkesi.....	154
<i>Milliyetler devleti (nationalitätenstaat)</i>	155
Alman devleti olarak Avusturya İmparatorluğu.....	155
“Tarihsiz halklar”ın uyanışı.....	157
Modern kapitalizm ve ulusal nefret.....	159
Devlet ve ulusal mücadeleler.....	160
İşçi sınıfı ve ulusal mücadele.....	163
<i>Ulusal özerklik</i>	165
Teritoryal ilke.....	165
Bireysellik ilkesi.....	167
Yahudilerin ulusal özerliği?.....	168
<i>Otto Bauer’e yönelik eleştiriler</i>	168
Çözülmenin ilk dönemi ve enternasyonal çalışmanın sarsılması (1901-1907).....	172
Sendikalarda bölünme dalgaları (1905-1907).....	173
Çözülmenin ikinci dönemi (1907-1912).....	174
“Küçük” enternasyonalin sonu.....	178
Alman Marksizmi, Kautsky ve ulusal sorun	179
<i>Milliyet ve enternasyonalizm</i>	184
<i>Ulusal kavramı</i>	185
<i>Ulus-devlet</i>	187
<i>Çok-milliyetli devlet</i>	190
<i>Avusturya’nın geleceği</i>	191
<i>Demokrasi ve ulus sorunu</i>	196
<i>Kautsky’e yönelik eleştiriler</i>	198

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOL RADİKALLER	199
Josef Strasser ve ulusal sorun	199
<i>Dil sorunu</i>	203
<i>Ulusal karakter ve ulusal duygu</i>	205
<i>Ulusal özerklik</i>	208
<i>Milliyetçiliğe karşı savaşım ve enternasyonalizm</i>	211
Rosa Luxemburg ve ulus sorunu	213
<i>Polonya sorunu</i>	214
<i>Ulusların kendi kaderini belirleme hakkı</i>	219
<i>Ulus-devlet ve proletarya ilişkisi</i>	225
<i>Federasyon, merkezileşme ve partikülarizm</i>	227
<i>Merkezileşme ve özerklik</i>	229
<i>Milliyet ve özerklik</i>	233
<i>Rosa Luxemburg'a yönelik eleştiriler</i>	234
<i>Rus devrimi ve Rosa Luxemburg'un Bolşeviklere eleştirisi</i>	239

ALTINCI BÖLÜM

BOLŞEVİKLER VE ULUS SORUNU	243
Lenin ve ulusal sorun	243
1903-1913 dönemi.....	243
1913-1917 dönemi.....	244
1917-1923 dönemi.....	244
Birinci dönem	245
<i>Lenin federal örgütlenmeye karşı</i>	246
<i>Ulusal sorun birincil sorun olabilir</i>	248
<i>Bölgesel özerklik</i>	249
İkinci dönem	250
<i>Demokrasinin bir parçası olarak ulusal sorun</i>	251
<i>Liberalizmin demokrasiden ayrılması</i>	252
<i>"Ulusal kültür" ve ulusal-kültürel özerklik</i>	253
<i>Merkeziyetçilik ve üç tip özerklik</i>	256
<i>Emperyalist ekonomizm</i>	257
Üçüncü dönem	259
<i>Sosyalist devrim ve ulusal kurtuluş hareketleri</i>	260
<i>Lenin-Buharin tartışması: Lenin'in yenilgisi mi?</i>	261
<i>Lenin-Roy tartışması</i>	264
<i>Lenin'e yönelik eleştiriler</i>	265

Stalin ve ulusal sorun.....	267
<i>Rusya'da ulusal sorun</i>	269
<i>Ekim Devrimi ve ulusal sorun</i>	270
<i>Sovyet Cumhuriyetleri'nin birleşmesi</i>	271
<i>Büyük Rus şovenizmi ve Sovyet Devleti</i>	273
<i>Stalin'e yönelik diğer eleştiriler</i>	276

YEDİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ	281
Ernest Gellner'in milliyetçilik teorisi.....	281
<i>Milliyetçilik nedir?</i>	282
<i>Farklı toplumlar ve kültür-iktidar ilişkisi</i>	283
<i>Sanayi toplumunda kültür-iktidar ilişkisi</i>	283
<i>Milliyetçiliğin kökleri: Devlet ve kültür/dil ilişkisi</i>	284
<i>Milliyetçiliğin geleceği</i>	284
<i>Gellner'e yönelik eleştiriler</i>	285
Eric Hobsbawm'ın milliyetçilik teorisi.....	286
<i>Yeni bir olgu olarak millet</i>	288
<i>Halkçı proto-milliyetçilik</i>	291
<i>Yukarıdan milliyetçilik</i>	293
<i>Milliyetçiliğin dönüşümü ve biçim değiştirmesi (1870-1918)</i>	295
<i>Zirveye ulaşan milliyetçilik (1918-1950)</i>	298
<i>20. yüzyılın sonunda milliyetçilik</i>	299
<i>Hobsbawm'a yönelik eleştiriler</i>	301

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SOL HAREKETİ, KÜRT MESELESİ VE ÖCALAN	303
Türkiye sol hareketi ve Kürtler.....	305
<i>Hikmet Kıvılcımlı ve Kemalizm</i>	306
<i>Hikmet Kıvılcımlı, Ermeni ve Kürt meselesi</i>	308
<i>Kıvılcımlı'ya yönelik eleştiriler</i>	314
<i>Millet gerçeği ve Mihri Belli</i>	315
<i>Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya</i>	321
<i>TİP ve TKP</i>	325
Kürt hareketi ve strateji değişikliği.....	326
<i>Öcalan ve yöntemi</i>	328
<i>Öcalan ve ulus-devletin reddi</i>	329
<i>Demokratik Konfederalizm ve Demokratik Ulus</i>	332
<i>Öcalan'a yönelik eleştiriler</i>	336

DOKUZUNCU BÖLÜM

DEMOKRASİ VE DEMOKRATİK ULUS..... 343

Demokratik ulus kavramının tarihçesi 350

Ulus konusunda Kopernik Devrimi 353

Demokratik ulus 355

SONUÇ..... 363

KAYNAKÇA 367

DİZİN..... 375

Önsöz

Biz sosyalistler, milliyetçiliğin ve dinin gücünü
hafife almakla hata yaptık.
– FIDEL CASTRO

Milliyetçiliğin insanlığın özgürlük mücadelesinin önündeki en büyük engellerden biri olduğu bilinen bir gerçek ve bu gerçek her geçen gün daha da açığa çıkıyor. Bilinemeyen olgu, felsefi açıdan zayıf olan milliyetçiliğin, etkin bir politik bir güç haline nasıl ve neden geldiğidir. Elinizdeki kitap son iki yüz elli yılda millet ve milliyetçilik üzerine ünlü düşünürlerin dile getirdiği görüşlerin kısa bir tarihini özetliyor. 19. yüzyılda milliyetçiliğin gerçek bir analizinin yapılamamasının ve ihmal edilmesinin nedenlerini araştırıyor, milliyetçiliğin dayandığı ilkeleri gözler önüne sererek, milliyetçiliğin gücünü kırarak önemli bir tezi, *Demokratik Ulus* tezini ileri sürüyor.

Günümüzde yaygın olan millet ve milliyetçilik anlayışının esas olarak Alman Romantik düşünürleri tarafından ortaya atıldığını ortaya koyuyor. Millet ve milliyetçilik konusunda yaygın olan bakış açılarını sorgulayarak değiştirmek bu kitabın temel iddialarından biridir. Bu çalışma, milliyetçilikten kurtulmak için milletin/ulusun yeniden tanımlanması gerektiğini savunuyor.

Modern çağın dini olan milliyetçiliğin güçlü olması ve ona karşı ideolojik mücadelenin yavaşlığı, cesaretimizi kırmamalıdır. Milliyetçi ideolojiye karşı mücadeleye girişenler, en küçük başarılarından memnun olmalı, uzun sürecek olan bu mücadelede hem kararlı hem sabırlı olmayı öğrenmelidirler. Kötümser ve iyimser olmak için nedenler vardır. Kötü gelişmeleri görmezden gelmeyen, aydınlatıcı fikir ve eylemlerin değiştirici gücüne inanan iyimser tutum, daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

Hiçbir kitap, sadece tek bir kişinin eseri değildir; Türkiye, Irak ve Suriye’de Kürt hareketinin mücadelesi, kadınların eşitsizliğe karşı duruşu, Alevi

hareketinin canlanması, özellikle genç neslin Gezi-Taksim direnişisi olmasaydı bu kitap yazılmayacaktı. Bu kitabın yazılmasında Avrupa Marksizmine sızan milliyetçiliğin politik gücünü anlama merakı da önemli rol oynamıştır. Milliyetçiliği aşmanın yolu, onun gelişim dinamiğini anlamaktan geçer.

Tutarlı demokrasi olmadan, mevcut sistemin çeşitli baskılarına maruz kalan sınıfları, toplumsal tabakaları bir araya getirmek mümkün değildir. Belli bir teoriye dayanmayan pratik ve eylem nasıl tek-yanlı ise, eyleme ve pratiğe yol göstermeyen bir teori de o ölçüde yetersizdir. Elinizdeki kitabın yazarı, moda haline gelen post-modern ideolojilere taviz vermeden, Marksist teoriyi çıkış noktası olarak alıyor.

Türkiye'deki Kürt sorununun çözümü, ulus-devlet anlayışının aşılmasını gerektirir. Bu nedenle kitabın "Demokratik Ulus" başlıklı son bölümünde, ulus-devlet anlayışının aşılması konusunda tezler ileri sürülüyor, ulusun yeni bir tanımı yapılıyor. Ayrıca demokrasi konusunda yaygın olan yanılsamalara dikkat çekiliyor. Milliyetçiliğin gücünü kırmanın ne ölçüde başarıldığını değerlendirecek olan okurlardır.

* * *

Teşekkür borcumu ifade etmek isterim: A. Kadir Konuk ve Mehmet Akkaya, bütün kitabı okudular, düzeltileri ve önerileriyle katkıda bulundular. A. Kadir Konuk kitabı neredeyse ezberledi. Haluk Gerger'in iyi ve kapsamlı bir çalışma yapıldığı şeklindeki değerlendirmesini de belirtme gereği duyuyorum. İki kişiyi daha anmam gerekir. Nursen Kaya Han'a verdiği emek nedeniyle teşekkür borçluyum. Hayat arkadaşım ve sevgilim Regina Orth'un manevi desteği ve kütüphanede geçirdiğim zamanları anlayışla karşılaması en büyük moral kaynağımdı. Ona sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Klişe haline gelmiş bir olguya dikkat çekmem gerekiyor: Çalışmadaki tüm eksiklikler ve hatalar bana aittir.

YENER ORKUNOĞLU
Darmstadt

GİRİŞ

Günümüzde milliyetçiliğin büyük bir sorun oluşturduğu, geçmişte gerçek bir analizinin yapılamadığı görüşü genel kabul görmektedir. Milliyetçiliğin, –teorik açıdan olmasa bile *siyasal* açıdan– enternasyonalizmi (sınıflığı/sınıf anlayışını) yendiği, yaşanan olaylar tarafından doğrulanmış görünüyor. Gerçekten de üç büyük tarihsel olay; II. Enternasyonal’in çöküşü (1914), III. Enternasyonal’in lağvedilmesi (1943) ve Sovyetler Birliği’nin dağılması (1989) milliyetçi ideolojinin toplumda çok derin kökleri olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Enternasyonalizmin zayıflaması ve eski sosyalist ülkelerde milliyetçiliğin güçlenmesi, bir yandan milliyetçilik düşüncesinin politik gücünü açığa çıkarmış, öte yandan Marksizmin en zayıf yanının “ulus” sorunu olduğunu gözler önüne sermiştir. I. Emperyalist Paylaşım Savaşı’nın patlak vermesi, bir ölçüde proletaryanın uluslararası dayanışmasının burjuva milliyetçiliği karşısında zayıf kalmasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Özellikle Avrupa’da örgütlü işçi sınıfının büyük bir kısmı burjuva milliyetçiliğinin girdabına kapılmış, “anavatani” savunma bahanesiyle enternasyonalizme sırt çevirmiştir. Avrupa’da hemen hemen bütün sosyalist partilerin ve sendikaların yöneticileri I. Emperyalist Savaş sırasında, “anavatani savunma” maskesi altında sınıf savaşımını terk ederek burjuvaziyle işbirliği yapmışlardır.

III. Enternasyonal’in lağvedilmesi de milliyetçi düşüncenin değişik biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Bolşevizm’in tarihi üzerine kitap yazan Arthur Rosenberg’e göre *Tek Ülkede Sosyalizm* görüşü enternasyonalizmi aşındırırken, farkında olmasa da milliyetçiliğe yol açmıştır. Bu görüşün

sonucu olarak Ekim Devrimi'nden sonra "Sovyet Rusya'sı 1921'den sonra sürekli ilerlerken, Komünist Enternasyonal'de aynı dönemde sürekli olarak gerilemiştir".¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında Enternasyonal marşın kaldırılıp, yerine milli marşın getirilmesi, millet düşüncesinin yeniden doğmasının ve Sovyet Rusya'sında milliyetçiliğin güçlenmesinin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

Rosenberg'e göre Bolşevikler, Rusya'nın toplumsal geriliğini aşma çabasında, gerçekte Rus Çarı Büyük Petro'nun nasihatini yerine getirmeyi bir görev olarak gördüler. Rosenberg açısından Stalin, enternasyonalist bir perspektiften değil, Rusya'yı geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan milliyetçi bir bakış açısından hareket etmiştir. Stalin, Rusya'nın geri kalmışlığına karşı mücadeleyi birinci hedef olarak saptarken, aynı hedefi gütmüş olan Rus Çarı Büyük Petro'ya gönderme yapmaktan çekinmemiştir. Örneğin Stalin, 1928 yılında Parti Merkez Komitesi'nde yaptığı konuşmada, Rusya'nın geri kalmışlığının ne aristokrasi ne de burjuvazi tarafından kaldırılabilmesine dikkat çekerek şunu söylüyor: "Ülkemizin asırlık geri kalmışlığı, sadece başarılı sosyalist inşa temelinde tasfiye edilebilir."²

İtalyan komünist düşünür Luciano Canfora'ya göre de, Stalin döneminde mevcut koşullar altında komünizm ve enternasyonalist fikirler "milliyetçi transformasyona uğratılmış", bir başka deyişle milliyetçi bir yoruma tabi tutulmuştur. Canfora, Stalin konusunda şunu söylüyor: Stalin'e göre Rusya'da devrimin *ilk görevi* devrimi *dışarıya* yaymak değil, tersine Rusya'da, *içerideki* yüzyıllardır süren geri kalmışlığı aşmaktır.³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da, özellikle Balkanlar'da milliyetçiliğin gelişmesi, önemli sorular ve sorunlar ortaya çıkarmıştır ve çıkarılmaktadır. Dolayısıyla milletçiliğin, önemli bir ideolojik ve politik güç haline gelmesinin kökleri araştırılmadan ve milliyetçilik aşılmadan sosyalizm mücadelesinde ilerlemek mümkün görünmüyor. Sovyetler Birliği'nin dağılması, iki olguyu gözler önüne sermektedir: Bir yanda, Marksizm *siyasal* alanda yenilgiye uğrarken, diğer yanda onun *teorik* gücünü açığa çıkarmak için daha elverişli koşullar oluşmaktadır. Çünkü Marksizm, bir yanda resmî dogmatik engellerden kurtulmuştur; diğer yanda küreselleşen bir dünyada dar milliyetçi yaklaşımların çözüm olmadığı her geçen gün daha açık hale gelmektedir.

İşçi sınıfı enternasyonalizmi neden milliyetçi ideoloji karşısında tutunamamıştı? Geleceği olmadığı sanılan milliyetçilik neden en etkin ideolojilerden biri haline gelmişti? Enternasyonalizmin çöküşünün kökleri nereye da-

1 Arthur Rosenberg, *Geschichte des Bolschewismus*, s. 254.

2 Stalin, *Gesamt Werke 11 (Bütün Eserleri 11)*, s. 132.

3 Luciano Canfora, *Kurze Geschichte der Demokratie*, s. 347.

yanmaktadır? Milliyetçiliğin hâlâ en güçlü ideolojilerden biri olduğu kabul edilirse, bu ideoloji karşısında proleter enternasyonalizmi neden başarısız olmuştur? Marx ve Engels, ulus sorununda neden teorik bir yaklaşım geliştirmediler? Milliyetçiliğin evrensel bir ideoloji haline gelebileceği neden öngörülemediği?

İtalyan sosyolog, ekonomist, elitizmin teorisyeni olan ve burjuvaziye akıl hocalığı yapan Vilfredo Pareto (1848-1923), “burjuva sınıfının Marx’ı” olarak görülmektedir. Pareto açısından, o dönem güçlü olan sosyalizmi çöktürmenin en etkin yolu, milliyetçi duyguları sosyalistler arasında yaymaktır; sosyalistlere milli duyguları bulaştırmanın en iyi yöntemi ise ülkeyi diğer uluslara karşı savaşa sokmaktır. Çünkü savaş, milli duyguları canlandıran en etkili araçtır. Pareto’ya göre akıllı burjuvazi, sosyalistleri kullanmayı bilen, özellikle sosyalistlerin savaştan yana tavır almalarını sağlamayı başaran burjuvazidir. Pareto, bir dünya savaşının sosyalistleri en az yarım yüzyıl geriye iteceği öngörüsünde bulunmuştur.⁴

İtalyan düşünür Losurdo’ya göre, I. Emperyalist Paylaşım Savaşı’ndan önce Alman Marksistlerini etkileyen düşünür Pareto’dur. Gerçekten de savaş sırasında Almanya’da ve öteki Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının partileri milliyetçilik ideolojisine kapıldılar. Pareto’ya göre “bütün ülkelerin işçileri birleşin” sloganı yerini “bütün ülkelerin işçileri birbirinizi öldürün” söylemine bıraktı.⁵

Milliyetçi yazar Oswald Spengler ise, Alman Sosyal Demokrasisi’nin savaş bütçesini onaylaması nedeniyle II. Enternasyonal’in, 4 Ağustos 1914’te, bir gün içinde çöktüğünü vurguluyor. Emperyalist Savaşı desteklemek, bir yandan II. Enternasyonal’in, dolayısıyla Avrupa’da örgütlü işçi sınıfı hareketinin çöküşüne yol açarken, diğer yandan özellikle Avrupa’da Marksizmin ve işçi sınıfı hareketinin derin krizine sebep olmuş, işçi sınıfı hareketini bölmüştü. Losurdo’ya bakılırsa Alman işçi sınıfı hareketi Hegel felsefesinden uzaklaşıp Kant felsefesine yaklaştıkça, burjuva toplumuna entegre olmuş ve gidecek sınıf bilincini yitirmiştir.

* * *

Elinizdeki kitapta, millet ve milliyetçiliğin ne olduğu ve nasıl ortaya çıktıkları konusunda ileri sürülen görüş ve teorilerin bir bilançosu çıkarılıyor. Böyle bir bilanço hem geçmişteki, hem de en son teori ve görüşleri ele almayı gerektiriyor. Bu nedenle bu çalışma, ulus konusundaki görüşleri ele alan bir yolculuğa çıkıyor. Fransız Aydınlanmacılardan başlayıp Türkiye’deki Kürt sorununa kadar geliyor. Alman Romantiklerinin, Marx-Engels’in, II. Enter-

4 Domenico Losurdo, *Der Marxismus Antonio Gramsci*, s. 148.

5 Pareto’dan aktaran Losurdo, *A.g.e.*, s. 17.

nasyonal'in teorisyenlerinden Kautsky ve Otto Bauer'in, ayrıca Rosa Luxemburg, Joseph Strasser, Lenin ve Stalin'in ulus konusundaki görüşlerini ele alırken, 1980 sonrası milliyetçilik konusunda öne çıkan Ernest Gellner, Eric Hobsbawm gibi düşünürlerin görüşlerinin izini sürüyor.

Kitabın amaçlarından biri, bazı dönemlerde feodalizme karşı ilerici rol üstlenmiş olan Fransa'daki devrimci ulus anlayışının ve ulusçuluğun, Alman Romantizmi döneminde gerici bir ulusçuluğa dönüştüğünü ortaya koymaktır. İkinci Bölüm'de ayrıntılı bir biçimde gösterileceği gibi, Alman Romantizmi ve Almanya'da milliyetçilik, *Aydınlanma'nın evrensel, hümanist, akılcı ilkelerine tepki ve karşıtlık olarak doğmuş*, insanlığın ortak noktalarını görmezden gelmiştir. Alman Romantizminin öz olarak Fransız Aydınlanmasının *akılcılığına* ve İngiliz Aydınlanmasının *bireyciliğine* karşı bir hareket olarak doğduğu da gösteriliyor.

Kitabın bir başka amacı, benliğimize işleyen ve modern bir din haline gelen ve yeni biçimlere bürünen millet ve milliyetçilik üzerine yeniden düşünmeye teşvik etmek; ulus-üstü yeni bir "aidiyet" duygusu yaratarak milliyetçiliğin girdabından kurtulmanın mümkün olduğunu göstermektir. "İşçilerin vatani yeryüzüdür" ilkesi, emekçiler üzerinde milliyetçi ideolojinin etkisini kırarak prensip olarak önemini koruyor. *Ezen* ülkelerdeki milliyetçi "aidiyet" duygusu, insanlığın diğer kesimlerinin acıları, sorunları karşısında ilgisizliğe götürüyor.

Bir amaç da, milliyetçiliğin ilkelerini açığa çıkarmak ve bu ilkeleri sorgulamaktır. Milliyetçiliğin özü, ulus ve devletin özdeşleşmesidir. Ulus-devletin özü, bu özdeşleşmedir. Milliyetçilikten kurtulmak, ulus ve devletin özdeşleşmesini sorgulamak ve bu özdeşleşmeyi aşmak demektir. Ulus ve devlet özdeşleşmesi, insanlığa büyük acılar getirmiştir.

Kitabın en özgün tezi, *Demokratik Ulus* anlayışıdır. *Demokratik Ulus* düşüncesi öncelikle, demokrasi ve ulus kavramları konusundaki yaygın anlayışların aşılmasını gerektiriyor. Örneğin demokrasiyi "çoğunluk rejimi" olarak gören anlayış eleştirilirken, neden dünyada demokrasinin var olmadığı açıklanıyor. Yaygın ulus anlayışı ve milliyetçiliğin felsefi ve antropolojik ilkeleri açıklanırken, neden sosyalistlerin farkında olmadan milliyetçi fikirleri savdukları gösteriliyor.

Dünya Marksist hareketi, milliyetçiliğin felsefi ve antropolojik ilkelerini yeterince bilince çıkarmadığı ve burjuvazinin ulus anlayışından farklı olan kendine özgü bir ulus anlayışı geliştiremediği için milliyetçiliğin gücünü kıramamıştır. Millet ve demokrasi anlayışı konusunda *sosyalist aydınlanmaya* ihtiyaç vardır. Elinizdeki kitap milliyetçiliğin gücünü kırmaya yönelik bir sosyalist aydınlanma denemesidir.

Okuyucu için not

Bu çalışmada daha çok Almanca kaynaklardan yararlandım. Kitabın sonunda verdiğim kaynakların, özellikle Marx-Engels ve Lenin'in makalelerinin büyük bir kısmı Türkçeye çevrilmemiştir. Bu nedenle bu kaynaklardan yararlanmak isteyen okurlar için makalelerin hangi ciltte olduğunu belirtme gereği duydum. Marx-Engels'in bütün eserlerinin PDF-formatına şu internet sitelerinden ulaşmak mümkün. <https://marx-wirklich-studieren.net/marx-engels-werke-als-pdf-zum-download/>. Veya http://www.red-channel.de/Order_Lit/Literatur_Theorie.htm.

Dipnotlarında kitap isimleri italik, makalelerin başlığı ise tırnak içinde verilmiştir.

MİLLET VE MİLLİYET

Milliyetçi ilke ne özgürlük ne de refah getirir, tam tersine her ikisini, ulusu devletin ölçüsü ve biçimsel ilkesi haline getiren düşünceye kurban eder. Milliyetçilik ekonomik ve ahlâki çöküntüye götüren yoldur.

– ACTON

Yukarıdaki başlık, millet ve milliyet arasında ayırım yapmayan birçok okuyucuya tuhaf gelebilir. Elinizdeki kitapta *millet* sözcüğü ulus anlamında kullanılırken, *milliyet* sözcüğü bir devletteki ulusal topluluklar anlamında kullanılıyor. Almanca literatürde milliyet (*Nationalität*) ve millet (*Nation*) sözcükleri arasında ayırım yapılıyor. *Nationalität* sözcüğü iki anlamda Türkçeye çevrilebilir: Milliyet veya milli-topluluk (ulusal-topluluk). Peki, milliyet ve millet arasında nasıl bir fark var? Bu ayırımı iki örnekle açıklamaya çalışalım. İsviçre’de dört resmî dil ve dört *milliyet* vardır, ama İsviçre *tek millettir*. ABD’nin resmî dili yoktur ama ABD birçok milliyetten oluşan *tek bir millet*dir.

“Millet” nedir, “milliyetçilik”¹ nedir, nasıl ve neden ortaya çıkmıştır soruları geçmişte sosyal bilimciler ve politikacılar arasında çok sık tartışılan konulardı. Bu sorular bugün de hâlâ sosyal bilimcileri, politikacıları yakından ilgilendiriyor. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yeniden alevlenen milliyetçilik nedeniyle, ulus, ulusçuluk ve ırkçılık tartışması yeni bir ivme kazanmıştır.

Günümüzde liberal ve hatta bazı milliyetçi düşünürler de ulusun tarih-üstü bir gerçeklik değil, *tarihsel bir olgu* olarak kapitalizmle birlikte ortaya çıktığı gerçeğini kabul ediyorlar. 1980 öncesine kadar ulus teorilerine egemen olan anlayış, esas olarak, Herder ve Fichte gibi Alman düşünürlerin görüşüydü. Herder (dil, kültür) ve Fichte (dil, kültür, soy, etnik köken vb.), ulusu yalnızca objektif kriterlere göre tanımladılar, objektivist bir ulus anlayışını

1 Bu kitapta ulus ve millet, ulusçuluk ve milliyetçilik sözcüklerini aynı anlamda kullanıyorum.

ileri sürdüler. Ortak dil ve kültüre dayanan ulus anlayışı, günümüzde sosyalistler arasında bile yaygındır.

1980'li yıllardan sonra millet ve milliyetçilik konularında somut araştırmalara dayanan zengin bir edebiyat ortaya çıkmıştır.² Ulus ve ulusçuluk üzerine tartışmalar ve araştırmalar özellikle 1980'li yıllardan sonra bir dönüm noktası yaşamıştır. Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm gibi düşünürler, ulus konusunda yeni teorileri gündeme getirdiler. Örneğin Ernest Gellner, milliyetçiliği yaratan milletler değil, tersine *milletleri yaratan milliyetçiliktir*³ görüşünü ortaya attı. Benzer görüş Benedict Anderson ve İngiliz Marksist tarihçi Eric Hobsbawm tarafından da ileri sürüldü. Anderson, “ulus, tasavvur edilmiş siyasal bir topluluktur”⁴ veya “ulus hayal edilmiş cemaattir”⁵ diyor. Anderson’a göre ulus, sosyal sınıflar gibi ontolojik bir istikrara sahip değildir; bu anlamda objektif bir olguya dayanmadığı için hayalidir. Çünkü ulusların üyeleri, kendi yurttaşlarının büyük bir kısmıyla hiçbir zaman yüz yüze tanışma olanağı bulamazlar.⁶

“Millet yaratma” fikirleri geçmişte de dile getirilmiştir. Örneğin İtalya’nın birliğini sağlayan İtalya Krallığı’nın ilk parlamentosunda, İtalyan politikacısı olan Massimo d’Azeglio’nün (1798-1866) “İtalya’yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız”⁷ biçimindeki ünlü deyişinin millet ve milliyetçilik konusunda yeni araştırmalara yol gösterdiği kesindir. Ernest Gellner’in ileri sürdüğü, “uluslar hayal edilen siyasal bir topluluktur” ve “uluslar devlet ve milliyetçiler tarafından yaratılmıştır” şeklindeki görüşleri, birçok insanın, özellikle milleti ezeli bir varlık gibi gören milliyetçiler üzerinde sarsıcı bir etki yaratmıştır.

Milletlerin ezeli ve evrensel olmadığı tezi yeterince açıktır. Fakat milletleri, sipariş üzerine icat edilen yapay topluluklar saymamız da yanlış olur. Eski araştırmaların çoğu, ulusların doğal ve değişmez topluluklar olduğundan hareket ediyordu. Milliyetçiler, milletlerin geçmişte hep var olan ve gelecekte de sürekli var olacak topluluklar olduğunu ileri sürüyorlardı. Mil-

2 Milliyetçilik üzerine binlerce kitap vardır. Bu satırların yazarı, milliyetçiliğin doğuşunu ve gelişimini, bütün ayrıntılarıyla açıklama iddiasında değildir.

3 Ernest Gellner (1995), *Nationalismus und Moderne*, s. 87.

4 Benedict Anderson (1998), *Die Erfindung der Nationen*, s. 14. (Die Nation ist eine vorgestellte politische Gemeinschaft) (Almanca *Vorstellung* sözcüğü, esas olarak tasavvur veya hayali anlamına gelmektedir. Ben, tasavvur sözcüğünü tercih ettim. Anderson’un *Imagined Communities* adlı kitabı Metis Yayınları tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın başlığı, *Hayali Cemaatler* olarak adlandırılmıştır.

5 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 20.

6 Milliyetçilik ve Alman milliyetçiliği üzerine binlerce kitap vardır. Bu satırların yazarı, Alman milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini, Nasyonal Sosyalizme dönüşümünü, bütünüyle açıklamaya iddiasında değildir.

7 Massimo d’Azeglio’dan aktaran Eric J. Hobsbawm, *Nationen und Nationalismus*, s. 58.

let (Ulus) konusunda eski ve yeni teorilerin iyi ve kötü yanlarını karşılaştıran Hans-Ulrich Wehler⁸ (1931-2014) şunu ileri sürüyor: Eski teoriler, ulusu doğal ve kalıcı bir fenomen olarak algılamak, millet ve milliyetçiliğin toplumsal temellerini daha iyi açıklıyorlardı. Yeni teoriler ise, ulusu ve ulusçuluğu doğal ve kalıcı görüngü olarak gören eski teorilerin eksikliğini ortaya koyarken milliyetçiliğin çeşitliliğini sergilemeyi başarmışlardır. Ulusal hareketler, doğası gereği, sosyal, politik ve program açısından sabit-değişmez değil, sürekli değişebilme özelliklerine sahiptirler.

Milletin çeşitli tanımları

Millet (ulus) sözcüğü, esas olarak birbirinden farklı üç anlamda kullanılmıştı ve kullanılıyor. Birincisi, Antik ve Ortaçağ'da kullanılan anlamdır. Millet sözcüğü, o çağlarda, bazı belgelerde, “doğum yeri” anlamına gelmektedir. Ulus (*Nation*) sözcüğü, Latince “natio” sözcüğünden türetilmiştir. *Natio* sözcüğü, Latince birkaç anlama gelir. İlk anlamı, “bir insanın doğduğu yer, kasaba ya da toprak” veya “bir senyörün ya da devletin bir bölgesi, eyaleti ya da ilçesi” demek.⁹ *Natio* sözcüğü, *aşiret*, kabile anlamına geldiği gibi, toplumsal bir sınıfa, bir gruba ait olma anlamında da kullanılmıştır. Bir yazara göre Roma tarihçisi Cicero, *Natio* kavramı altında belli bir toplumsal grubu, aristokratları anlamıştır.¹⁰ İkinci anlamda ulus, bir devletin sınırları içinde-tanrının ilkelerine göre değil, kendi yaptıkları yasalara göre yaşayan- topluluk demektir. Böylesi bir ulus tanımında, dile, kültüre, etnik kökene gönderme yoktur. Üçüncü ve bugün yaygın olan ulus tanımı ise, dile, kültüre, etnik kökene dayandığı için *gerici* olarak değerlendirilen tanımdır.

Ulus sorununa “sübjektif” ve “objektif” açıdan yaklaşan ve farklı terimlerle aynı içeriği anlatmaya çalışan birçok teori ortaya atılmıştır. Örneğin Dar-

8 Wehler, tarihçi Theodor Schieder'in öğrencisidir. Bir nesil tarihçi yetiştiren Theodor Schieder'in daha sonradan Nazi rejimiyle işbirliği yaptığı açığa çıkmıştır. Önce eski Doğu Almanya'da 1964 yılındaki bir doktora çalışmasında, Schieder'in özellikle Polonya halkına karşı saldırgan bir politikayı desteklediği ileri sürülür. Ne var ki, bu iddia ciddiye alınmaz. Üniversite öğrencileri Schieder'i protesto ederler. Daha sonra 1988 yılında İngiliz tarihçisi Michael Burleigh, *Germany Turns Eastward* başlıklı kitabında Schieder'in devlet arşivinde, Polonya halkına karşı saldırgan olan bir nüfus planlamasında çalıştığını saptar. İngiliz tarihçisinin kitabı, *Frankfurter Allgemeine* gazetesi tarafından eleştirilir (bu kitap Almancaya da çevrilmez). Daha sonradan Angelika Ebbinghaus ve Karl Heinz Roth (Roth, Schieder'in torunudur) suçlamaları haklı gösteren önemli belgeleri yayımlarlar. Theodor Schieder, Historisch Kolleg adı altında bir vakıf kurar ve 1980'den 1984'e kadar vakfı yönetir. Nazi geçmişi açığa çıktıktan sonra vakıf, Theodor Schieder'in adını anmayarak onur üyeliğini geri alır. Peter Schöttler, <http://hsozkult.gescheichte.hu-berlin.de/rezensionen/type=rezbuecher&id=21182> &view=pdf.

9 Eric Hobsbawm (1998), *Nationen und Nationalismus*, s. 26; ayrıca Eric Hobsbawm (1995), *Milletler ve Milliyetçilik*, s. 31.

10 Hagen Schulze (1994), *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*, s. 112.

rio Azzelini'ye göre ulus konusunda yaygın olan iki yaklaşım vardır. Birinci yaklaşım, Fransız Devrimi süreci içinde oluşan Jakoben ulus anlayışına dayanır. "Jakobenizm anlayışına göre," diyor Azzelini, "ulus, politik olarak yaratılması gereken bir topluluktur".¹¹ Dolayısıyla ulus, önceden verili olan bir toplum değil, ulusçuluk ideolojisinin yardımıyla yaratılan bir topluluktur. İkinci anlayış ise, Alman düşünürleri Herder ve Fichte'nin görüşlerine dayanan anlayıştır. Bu anlayışa göre, ulus önceden var olan bir gerçekliktir; sadece açığa çıkarılması ve keşfedilmesi gerekir.¹²

İsviçre'de bir üniversitede tarih profesörü olarak çalışan Jakob Tanner ise benzer düşünceyi farklı terimlerle izah ediyor. Ulus, ya *demos*'a dayanır ya da *ethnos*'a dayanır. *Demos*, halk demektir. Halk ise eşit haklara sahip yurttaşlar topluluğu demektir;¹³ ulus, esas olarak devlet tarafından yaratılmıştır. Ulusal kimlik, devlet yurttaşlığıyla belirlenir. Dolayısıyla bir ulusa ait olup olmama, der Tanner, bireyin iradesine bırakılmıştır.¹⁴

Ethnos düşüncesine dayanan ulus düşüncesi ise, objektif olarak var olduğu ileri sürülen ölçütlere dayandırılmaktadır. *Ethnos*'a dayalı ulus anlayışı, ortak etnik kökenden, ortak bir kültürden, ortak bir dilden hareket eder. Yurttaşlık bağı değil, etnik köken ulusun temeli olarak algılanır. Tanner'e göre bu iki ulus anlayışı birbirini dışlamaz, bazı uluslarda her iki kategori –*demos* ve *ethnos*– aynı anda gündeme gelebilir. Ona göre örneğin, İsviçre örneğinde, "ulusal kimlik", bir yanda *demos*'a (politik bakımdan eşit haklara sahip bireylerin iradesini yansıtan anlayışa); öte yanda *ethnos*'a (farklı ulusal toplulukların etnik bir kökene dayandığı görüşüne) dayanmaktadır. Tanner'e bakılırsa, modern ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm, özellikle *ethnos*'a dayanan ulus anlayışı aracılığıyla yayılmaktadır. Bir bakıma şöyle de özetlenebilir: Millet ve milliyetçiliği tartışırken düşünürlerin bir kısmı (İngiliz ve Fransız ekolü) bunları icat olarak ele almaktadır. Buna sübjektivist bakış demek uygun görünüyor. Bir kısım entelektüel ve teorisyen (Alman ekolü) ise millet ve milliyetçiliği önceden verili olan, ama keşfedilmesi gereken bir gerçeklik olarak değerlendirmektedir. Bu anlayışa da objektivist değerlendirme denilebilir.

11 Darrio Azzelini, "Nation: Begriffsklärung und Darstellung verschiedener Analyseansätze" (2011), <http://www.azzellini.net/en/node/2199> veya <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/20997>.

12 Fransız düşünürlerinden farklı olarak Alman düşünürlerinin büyük çoğunluğu *halk* (*volk*) ve *ulus* (*nation*) kavramını aynı anlamda kullanmaktadırlar. Örneğin Voltaire, "Geist der Nationen" sözcüklerini kullanırken, Alman düşünürleri (Herder, Fichte, Hegel) "Volksgeist" sözcüklerini kullanırlar. Bu düşünürlerin görüşleri İkinci Bölüm'de açıklanmaktadır. Alman düşünürleri, *halk* (*das Volk*) ve *ulus* (*die Nation*) kavramlarını aynı anlamda kullanmaktadır. Marx ve Engels de bu iki sözcüğü ayırmadan birbirinin yerine geçecek şekilde kullanmışlardır.

13 Jakob Tanner, "Nationale Identität und Kollektives Gedächtnis", s. 21.

14 Jakob Tanner, *a.g.e.*, s. 30.

Milletlerin oluşumu konusunda farklı teoriler

Milletlerin (ulusların) oluşumu konusunda günümüzde birçok görüş ve çeşitli teoriler vardır. 1907 yılında yazdığı *Weltbürgertum and Nationalstaat* (*Dünya Vatandaşlığı ve Ulus-Devlet*) başlıklı eseriyle 20. yüzyılda milliyetçi tarihyazımının yeni bir aşamasını başlatan milliyetçi Alman tarihçi Friedrich Meinecke ise, ulusları, *devlet-ulusları* ve *kültür-ulusları* olmak üzere ikiye ayırıyor. Ona göre bazı uluslar, devlet aracılığıyla ulus-devlet yaratmıştır ki bunlar devlet-ulusu olarak adlandırılır; bazı uluslar ise belli bir kültür yaratıktan sonra ulus-devlet haline gelmiştir. Meinecke, hem Aydınlanmanın akılcılığının, hem de Romantizmin görüşlerinin güçlü bir ulus-devlet kurmak için yetersiz olduklarını ileri sürerek her iki düşünce akımını reddetmiştir. Ne var ki, Meinecke, yıllar sonra milliyetçiliğin ve otoriter devlet düşüncesinin, Almanya'nın felaketine yol açtığını "kabul" etmek zorunda kalmıştır.

Friedrich Meinecke, *devlet-ulusları* ve *kültür-uluslarını* derinleştiremediği için Prag doğumlu olan filozof ve tarihçi Hans Kohn (1897-1971) tarafından eleştirilmiştir.¹⁵ Üstelik Meinecke'nin şeması 1918 yılından sonra Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra doğan milliyetçilikleri açıklamakta yetersiz kalır.

Ulusların tarihi ile ilgili araştırma ve ulusların oluşumunu kategorize etmeye çalışan çabalar özellikle Hitler'in yükselmesinden sonra devam etti. Hans Kohn, 1944 yılında yayınlanan *Die Idee des Nationalismus* başlıklı kitabıyla çığır açmıştır. Kohn, milletlerin oluşumu ve milliyetçiliğin biçimlerini yeniden ele alarak iki tip milliyetçilik olduğu görüşünü gündeme getirdi: Birincisi, aydınlanmaya dayanan, bireyin onayını alan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki *özel-politik* milliyetçilik; ikincisi, otoriter, aydınlanma ve akıl karşıtı olan, etnik, ırkçı anlayışlara dayanan Orta ve Doğu Avrupa'daki *nesnel-kültürel* milliyetçilik. Ne var ki, Kohn'un ulusçuluk tiplemesi de, Meinecke'nin dayandığı iki tip ulus ve ulusçuluk anlayışını aşamadı.¹⁶ Bu nedenle ulusların oluşum süreci konusunda çeşitli görüşler gündeme gelmektedir.

Çek tarihçisi Miroslav Hroch ise devlet özlemi duyan milli hareketleri inceler. Avrupa'daki küçük çaplı milli hareketler hakkında çığır açıcı, karşılaştırmalı incelemeler yapmıştır. Geçmiş araştırmalarda dikkate alınmayan konulara dikkat çekerek, iki önemli saptamada bulunur: Birincisi, "milli bilinç" bir ülkenin toplumsal *grupları* ve *yöreleri* içinde eşitsiz bir biçimde gelişmektedir; ikincisi, milli hareketler genel olarak üç aşamadan geçmektedir:

15 Hans Kohn, "Nationalismus", *Jude* dergisi, Jahr 1921-1922 Heft 11, s. 674-686.

16 Hans-Ulrich Wehler (2001), *Nationalismus - Geschichte, Formen, Folgen*, s. 51.

- A. *Kültürel hareket aşaması*. (Dilsel, kültürel, edebî ve folklorik içeriğe sahip olan aşama)
- B. *Politikleşmiş elit grup aşaması*. (“Millet fikrini” savunan öncülerin ve militanların ortaya çıkması ve millet fikrini programla yaymaya çalışmaları)
- C. *Kitle hareketi aşaması*. (Millet fikrinin kitlelerin desteğini aldığı ve politikleştiği bir aşama)¹⁷

Miroslav Hroch’un bu görüşleri genel kabul görmüştür. Hobsbawm’a göre ikinci aşamadan üçüncü aşamaya geçiş, belirleyici andır.¹⁸ Dieter Langewiesche adlı yazar da, “üç aşamalı bütünleşme sürecinden” bahseder: İlk sosyo-kültürel, sonra ekonomik ve en sonunda politik olarak işleyen süreç, ulusal hareketlerin geçirdiği aşamalardır.¹⁹

Horaca B. Davis’e bakılırsa uluslar üç biçimde oluşur.²⁰ Birincisi; uluslar, var olan devletlerin dönüşümü sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Fransa, İngiltere, Hollanda, İspanya gibi devletler evrimleşerek uluslaşmışlardır. Kraliçe Elizabeth dönemindeki İngiltere’yi ulus olarak adlandırmayı yanlış bulan Davis’e göre Napolyon savaşlarının peşinden Avrupa’da uluslar olgunlaşmış biçimleriyle gündeme gelmişlerdir. İkincisi; ulusların yabancı baskısına karşı mücadeleyle oluşmasıdır. Sömürge ülkelerin Avrupa sömürgeciliğine karşı mücadeleleri, daha önce ulusal bilince sahip olmayan birçok sömürge ülkeyi ulusa dönüştürmüştür. Davis, Polonya’nın uluslaşmasını bu tarz uluslaşmaya benzetmektedir. Ona göre 1792 yılında Rusya, Prusya ve Avusturya arasında üçe bölünen Polonya, 1919 yılında tanınmış bir devlet olarak ortaya çıktı. Uluslaşmanın üçüncü biçimi; önce kültürel birliğin kazanılması ve kültürel birliğin siyasal ifade kazanması sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uluslaşmanın bu biçimine örnek, Almanya ve İtalya’dır.

Sübjektif, objektif, radikal-sübjektif, düalist tanımlar

1980’li yıllardan sonra millet ve milliyetçilik konusunda yapılan araştırmalarda *sübjektif*, *objektif*, *radikal-sübjektif*, *düalist* tanımlar yapılmıştır. Sübjektif ulusçuluğun da *kolektif* ve *bireysel* biçimlerinden bahsedilmektedir. Ulus *kolektif* bir siyasal topluluk olarak gören *sübjektif* ulus anlayışı esas olarak Fransız düşünürleri Abbé Sieyès (1748-1836) ve Ernest Renan (1823-1892) tarafından dile getirilmiştir. Macarların Tocqueville’i olarak adlandı-

17 Eric J. Hobsbawm, *Nationen und Nationalismus*, s. 23. Türkçe, *Millet ve Milliyetçilik*, s. 26-27.

18 Eric J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 23.

19 Dieter Langewiesche, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, s. 207.

20 Horaca B. Davis (1991), *Sosyalizm ve Ulusallık*, s. 17.

nilan ve 1867’de kültür bakanı olarak çalışan József Eötvös (1813-1871) ise, belirli bir devlet içinde *her bireyin* istediği ulusal kimliği seçme özgürlüğüne sahip olmasını önermiştir. Avusturya Marksistleri Karl Renner ve Otto Bauer’in ulus konusundaki bazı düşünceleri de sübjektif ulusçuluğun bireysel biçimleri olarak değerlendirilmektedir.

Objektif kriterlere göre ulus tanımlaması Alman Romantik dönemine kadar geri gider. Alman düşünürleri (Herder, Fichte, Arndt) ulusu objektif ölçütlere göre tanımlamaya çalışmışlardır. Dil, kültür, gelenek, soy, etnik köken, ırk ve benzeri unsurları objektif kriterler olarak ele almışlardır. Objektif ölçütlere göre ulus tanımlanması bazı Marksistlerde de (Kautsky, Stalin) görülüyor.

Özellikle 1980’li yıllardan sonra ortaya atılan *radikal-sübjektif* ulus anlayışlarına göre, “ulus hayal edilmiş veya kurgulanmış bir topluluktur”. Bu düşünce, Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm gibi düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Almanya’da da Reier Lepsius, dile, kültüre, soya, etnik temele dayanan ulus anlayışlarının dayanıksız olduğunu savunmaktadır.

Sübjektif ve objektif anlayışların sentezini yapmaya çalışan *düalist* anlayış, Galler’in öğrencisi Antony D. Smith tarafından ortaya atılmıştır. Ulusu “bir icat”, “hayali bir kurgu” gibi gören radikal sübjektif-kurgusal görüşleri eleştiren Smith, bir tarafta ulusun iradi bir topluluk olduğunu kabul ediyor, ancak bu kriterin kendi başına yetmediğini, ulusun aynı zamanda “etnik bir kökene” dayandığını ileri sürüyor. Smith, ulusu, modern öncesi etnik bağlar ile modern burjuva unsurların bir kombinasyonu olarak görüyor.

Milliyetçilik ideolojisi

Milliyetçi²¹ ideolojinin temelleri esas olarak 19. yüzyılda atıldı. 19. yüzyılda genel olarak üç eğilim vardı: *Milliyetçilik*, *Liberalizm* ve *Sosyalizm*. Milliyetçi ideolojinin teorik temelleri Alman düşünürleri (Arndt, Fichte vb.) tarafından atılmıştır. Aydınlanmanın hem akılcılığına hem kozmopolitizmine karşı olan Alman Romantik döneminin düşünürleri açısından ulusal birlik ideali, bireyin özgürlüğünden ve insanlığın çıkarlarından daha önemliydi. 19. yüzyılda milliyetçiliğin en hararetli savunucularından biri ise, İtalyan politikacı Mazzini (1805-1872) idi. Giambattista Vico (1668-1744) ve Herder (1744-1802) gibi düşünürlerden etkilenmiş olan Mazzini iki temel düşünceyi ifade ediyordu. Birincisi, birey ve insanlık arasında aracı olan olgu, ulustur. İkincisi, “her ulus bir devlete sahip olmalı”, ulus ve devlet birbiriyle çakışmalı. Bir başka deyişle, devlet, bir ulus tarafından ele geçirilmelidir.

21 Milliyetçiliğin çeşitli biçimleri için bkz. Peter Alter, *Nationalismus*.

Devlet ve ulusun özdeşleşmesi olarak milliyetçilik

Milliyetçilik, bir yandan ulus ve devletin özdeşleşmesini, öte yandan her devletin tek bir dile sahip olması gerektiğini savunur. Milliyetçilik araştırmasının duayenlerinden biri olan Hans Kohn'a göre milliyetçilik, ulusları birbirinden derin bir şekilde ayırır, hatta dışlar. Ulusların birbirine kayıtsız ve ilgisiz kalmasına yol açar; güvensizliğine, dahası çeşitli uluslar arasında kin ve nefrete götürür. Ernest Gellner'den çok önce Hans Kohn, milliyetçiliğin dayandığı temel ilkeyi saptamıştır: Milliyetçilik, "ulus ile devletin özdeşleşmesidir".²²

Milliyetçilik konusu Kohn'dan sonra Elie Kedourie, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm gibi düşünürler tarafından yeniden araştırılmıştır.²³ Kohn, geçmişte insanların yüreğini kuşatan milliyetçiliğin günümüzde değiştiğini vurgulayarak, 20. yüzyıl koşullarında milliyetçiliğin, teknolojik ve ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkan uluslar arasındaki işbirliğini ve ulusların birbirine bağımlılık ilişkilerini ilerletmediğini, tam tersine böylesi bir işbirliğine köstek olduğunu vurguluyor. Hans açısından milliyetçilik, insanlığı "derinlemesine bölen bir kuvvettir".²⁴ Milliyetçi düşüncenin temellerinin Alman Romantik dönemde ortaya atıldığı görüşünü savunan Kohn'a göre, milliyetçilik, Aydınlanma'ya ve Batı hümanizmine karşı ileri sürülmüştür. Alman milliyetçiliğinin Batı'nın düşüncelerine (İngiliz liberalizmine ve Fransız akılcılığına) karşı olduğu başka düşünürler (Berlin, Gellner vb.) tarafından da dile getirilmiştir.

Kohn açısından milliyetçilik, "milleti en üstün değer olarak gören bir görüştür". Eski toplumların sadakat anlayışlarının ve değerlerinin yerine, milleti ve millete sadakati en yüce değer olarak topluma yerleştirme çabasına girerken, ulus-devletin de en yüce merci, en kutsal değer olduğunu bireylere aşıyor; krala bağlılık değil, ulusa, vatana bağlılığı, toplumu ayakta tutacak bağ olarak görüyor. Milleti bir bütünlük olarak gören milliyetçilik, "vatan sevgisi"ni en kutsal değer olarak toplumun ve bireylerin bilincine kazıma-ya çalışıyor. Hans Kohn'a göre en büyük hata; milleti ve milliyetçiliği mutlak ve önsel bir varlık haline, milliyeti de, politik ve kültürel yaşamın kaynağı haline getirmektir.²⁵

Hans-Ulrich Wehler'e göre milliyetçilik, eşitlik ve eşitsizliğin diyalektiğine dayanıyor. Ona göre milliyetçilik hem birleştirici ve hem de bölücüdür. Bir millet içindeki insanları birleştiriyor ama milletleri birbirinden ayı-

22 Hans Kohn, *Die Idee des Nationalismus*, s. 47.

23 Yedinci Bölüm.

24 Hans Kohn, *Von Machiavelli zu Nehru*, s. 94.

25 Hans Kohn, *Die Idee des Nationalismus*, s. 34.

ıyor.²⁶ Wehler, Joseph Roths gibi bir aristokratın romanına gönderme yapıyor. Romanda, “insanlar artık kiliselere gitmiyor; çünkü yeni din ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik, yeni bir dindir” düşüncesi ifade edilmiştir. Wehler, yazar Elias Cannetti'nin “uluslara bir din gibi inanıldığı” görüşüne dikkat çekiyor.²⁷ Wehler'e göre, Alman milliyetçiliği devrimci gelişmelerden değil, esas olarak modernitenin krizinden doğmuştur. Bu kriz, “biz” ve “onlar” ayrımını düşmanlığa kadar götürmüştür.²⁸

Milliyetçiliğin ne olduğu konusunda farklı görüşler dört kategoriye ayrılabilir: 1. Milliyetçilik belli bir dünya görüşüne dayanan kültürel bir sistemdir. 2. Milliyetçilik, bir kimlik arayışıdır. 3. Milliyetçilik, bir siyasal harekettir, halkın politikleştirilmesidir. 4. Milliyetçilik, bir ideolojidir. Bu farklı bakış açıların, milliyetçilik kuramlarına yansımaları da farklıdır.

Milliyetçiliğin felsefi ve antropolojik tezleri

Tarihçi Kedourie, milliyetçiliğin 19. yüzyılda keşfedildiğini söyleyen ilk tarihçidir. Milliyetçiliğin dayandığı temelleri sorgulayan Elie Kedourie'ye göre Alman filozofu Kant (1724-1804) milliyetçiliğin öncü düşünürüdür.²⁹ Kant'ın “kendi kaderini belirleyen birey” (*bireysel otonom*) düşüncesi “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” söylemine zemin hazırlamıştır. Kant tarafından geliştirilmiş olan otonom birey düşüncesi, politika anlayışını kökünden değiştirmiş, yeni bir politik anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kant'tan sonra politik sorunlar, yeni bir bakış açısıyla, bireyin özgürlüğü açısından yeniden ele alınmıştır. Kant'ın ardılları (Schleiermacher, Fichte) tarafından bu yeni politik anlayış, devlet aracı üzerinde farklı düşünmeye teşvik etmiş ve yeni bir devlet teorisinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bireysel özgürlüğün devlet tarafından sağlanabileceği gibi devleti merkeze koyan ve devlete ulusal kimlik veren teoriler ileri sürülmüştür.

Hans Kohn³⁰ ve Kedourie'ye göre Alman Romantik düşüncesi milliyetçiliğin antropolojik temellerini atmıştır. Çünkü bu düşünce, dili, politikanın gündemine ve hizmetine sokarak, bir ulusu tanımlamak için dilin en önemli ölçüt olduğunu iddia etmiştir. Ortak dile ve kültüre sahip her ulusun, ken-

26 Hans-Ulrich Wehler, *Nationalismus*, s. 31.

27 Hans-Ulrich Wehler, *Nationalismus*, s. 33.

28 Hans-Ulrich Wehler, *Der deutsche Nationalismus*, s. 63. <http://gepeskonnyv.btk.elte.hu/adatok/Germanisztika/111Balk%E1nyi/Horv%E1thPabis/17-Der%20deutsche....pdf>.

29 Kant, Doğu halklarını küçümseyen düşünceler ileri sürmüştür. Kant'a göre Doğu halkları, soyut düşünme yeteneğinde değildir, mimarlık, matematik ve müzik alanında ciddiye alınacak katkıları yoktur.Bkz. Kant, AA XV: Handschriftlicher Nachlaß.

30 Hans Kohn'un görüşleri İkinci Bölüm'de (“Alman Romantizmi'nde Ulus Sorunu”) daha geniş bir şekilde ele alınacak.

di ulus-devletini kurmasını savunmuş; insanlığın ulus-devlet şeklinde örgütlenmesi gerektiğini, çünkü bir ulusun üyelerinin özgürlüğünün ve mutluluğunun ancak kendi ulus-devleti içinde mümkün olacağını ileri sürmüştür. Dolayısıyla milliyetçilik, politik özgürlük ile ulusal bağımsızlığı birbirine bağlamakta, hatta bu ikisini özdeşleştirmektedir. Oysa politik özgürlük ile ulusal bağımsızlık aynı anlama gelmez. Dili temel alan bir ulus-devlet ile insan hak ve özgürlüklerini temel alan anayasal devlet birbirine özdeş olmaz.³¹ Milliyetçi düşüncenin en temel yanlıgılarından biri, ulusal bağımsızlığın *otomatik* olarak barışçı, hümanist, özgürlükçü bir devlet ve bireysel özgürlükler getireceği varsayımdır. Ulusal bağımsızlığın, mutlak özgürlük getireceğine ve harikalar yaratacağına inanılmıştır.

Kedourie'ye göre milliyetçilerin dil ve devlet sorununa yaklaşımları, *milliyetçi bir felsefeden ve antropolojik* tezlerden kaynaklanıyor.³² Milliyetçiliğin felsefi ve antropolojik üç temel tezi şöyle ifade edilebilir: Birincisi; dil, ulus olmanın temel ölçütüdür. İkincisi; dile dayanan bir ulus temelinde bir *devlet öğretisi* gereklidir ki bu öğreti, devlet ile dil/kültür/politika arasında bağlantı kurmalıdır. Üçüncüsü; devlet, bireyden daha önemlidir. Böylece devlet ve birey ilişkisini şekillendiren, bireyi ulus-devlete boyun eğdiren bağlilik empoze edilir. Milliyetçiliğe göre millet ve devlet birbirleri için vardır; devlet “beden”, millet “ruhtur”. Milliyetçilik, esas olarak gerçeklikle ilgilenmez, bireyin iç dünyasına nüfuz etmeyi amaçlar ve insanları gerçek politik sorunlardan uzaklaştırır.³³

Kedourie, milliyetçiliğin dayandığı bu argümanların hiç de inandırıcı ve açıklayıcı olmadığını vurguluyor. *Niçin birçok dili konuşan halklar, tek bir ulus oluşturmasın?* Kimileri, Amerika ve İngiltere milliyetçiliğinden bahsetmektedirler. Kedourie'ye kalırsa, Amerika ve İngiltere milliyetçiliğinden bahsedilemez; çünkü dil, ulusun temelini oluşturmaz, ona göre olsa olsa Amerika ve İngiltere yurtseverliğinden bahsedilebilir. Bu noktada, Kedourie, milliyetçiliğin genellikle yurtseverlik veya yabancı düşmanlığı ile karıştırıldığına dikkat çekiyor. Evet, milliyetçilik, yurtseverliği ve yabancı düşmanlığını kendi amaçları için kullanır ve onları milliyetçi, felsefi ve antropolojik tezlerinin hizmetine sokar.³⁴ Yurtseverlik veya yabancı düşmanlığı, *felsefi ve antropolojik* temelden yoksundur; çünkü dili ve kültürü politikleştirme gibi bir amacı yoktur.

Milliyetçiliğin en etkin argümanlarından biri, yabancı devletler tarafından

31 Bu bakış açısına bir örnek vermek gerekirse, mesela tek dile ve tek kültüre dayanan Türkiye Cumhuriyeti, resmî dili olmayan ABD'den daha mı özgürdür? İnsan hak ve özgürlükleri hangisinde daha fazla gelişmiştir?

32 Elie Kedourie, *Nationalismus*, s. 76.

33 Elie Kedourie, *a.g.e.*, s. 88.

34 Elie Kedourie, *a.g.e.*, s. 76.

yönetilmek yerine kendi milli devleti tarafından yönetilmeyi tercih etmesidir. İtalyan milliyetçisi Mazzini³⁵ tarafından dile getirilen bu argümanın etkileyici olduğunu kabul etmek gerekir. Mazzini'nin görüşleri Asya ve Afrika ülkelerinin entelektüelleri üzerinde etkili olmuştur.

Milliyet ilkesi (Nationalitätsprinzip)

Eski devlet sistemlerinden ulus-devletlere geçiş, esas olarak 19. yüzyılda ortaya atılan Milliyet İlkesine (*Nationalitätsprinzip*) dayanıyor. Bu ilke esas olarak iki talebi ileri sürmüştür: 1. Her ulus kendi devletine sahip olmalıdır. 2. Her devlet tek bir ulusu kapsamalıdır. Ulus-devlet düşüncesi, milliyetçiliğin bu iki temel düşüncesine dayanıyor. Peki, milliyet ilkesi neden ortaya çıktı? Milliyet ilkesinin taleplerinden anlaşılacağı gibi, yabancı egemenliğine karşı olmak ve ulusal birliği sağlamak düşüncesinden kaynaklanmıştır. 19. yüzyılda gündeme gelen milliyet ilkesinin kaynaklarından biri, özellikle imparatorluklar altında yaşayan, ulusal toplulukların imparatorluktan ayrılmaya istemlerini dile getirmesidir.

I. Napolyon, Fransız Devrimi'nin ideallerini yaymak için, Avrupa kıtasında bazı feodal devletleri yıkmıştır. Yıkılan devletlerdeki idare aygıtını modernleştirmiş ve daha “ileri” yasalar getirmiştir. Hans Kohn'a bakılırsa Napolyon'un egemenliği, önceki feodal devlete nazaran, *daha fazla özgürlük sağlamıştır*.³⁶ Napolyon'un, Kutsal Roma Alman Ulusları İmparatorluğu'nu yıkması, aristokrat devlet biçimlerine son vererek özgürlükçü anayasa getirmesi, Almanya'da birçok insan tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Fakat Aydınlanma düşüncesine karşı olan Alman Romantik düşünürleri, *baskıcı ama Alman olan devlet, yabancının özgürlükçü yönetiminden daha iyidir* mantığıyla, Alman milliyetçiliğini uyandırmaya çalıştılar; Almanların Fransızlardan üstün olduğu propagandasını yaptılar. Napolyon'a karşı savaş çağrısında bu-

35 Mazzini, Marx tarafından sık sık eleştirilmiştir. Marx, Joseph Weydema'ya gönderdiği 11 Eylül 1851 tarihli mektubunda, Mazzini'nin izlediği politikanın yanlış olduğuna değiniyor. Çünkü Mazzini, sadece şehirleri ve orada yaşayan liberal soyluları ve aydınlanmış yurttaşları dikkate alıyor. Toprak ağaları tarafından sömürülen köylülerin çıkarını görmezlikten geliyor. Oysa İtalya'nın bağımsızlığı ve birliği için, köylülerin desteği gereklidir. Marx, MEW Band 27, s. 579. Marx, daha sonraları Mazzini'yi sert bir şekilde eleştirir. Mazzini'nin Napolyon'a gönderdiği mektup vesilesiyle 1858 yılında yazdığı ve 11 Mayıs 1958'de *New-York Daily Tribune*'de yayımlanan “Mazzini ve Napolyon” başlıklı makalesinde, Mazzini'nin içi-boş, sözü uzatan, mistik ve “biçimsel cumhuriyetçi” olduğunu vurgular. Şöyle yazıyor Marx: “Mazzini, sadece devletin biçimiyle ilgilenmektedir, siyasal üstyapının dayandığı toplumsal örgütlenme konusunda bir bakış açısına sahip değildir.” Mazzini'yi “Kötü Idealist” olarak eleştiren Marx'a göre Mazzini, toplumun ekonomik sorunlarıyla ilgilenmenin kendi saygınlığını düşüreceğine inandığı için, bu sorunlardan uzak durmuştur. Marx, MEW Band 12, s. 420.

36 Hans Kohn, *Wege und Irrwege*, s. 104, Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, 15-8, Das Nationalitätsprinzip.

lunarak, 1813-1815'te Orta Avrupa'da Almanlar, Fransızlara karşı bağımsızlık savaşı yürütürler ve egemen sınıflar bağımsızlıklarını kazanırlar, fakat halk özgürlüklerini kaybeder. Ulusal bağımsızlık düşüncesi, Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasıyla pratik önem kazanmaya başlıyor; özellikle de milliyet ilkesinin (*nationalitätsprinzip*) gündeme gelmesinden sonra ulusal bağımsızlık fikri 1830'dan sonra giderek yaygınlaşıyor.

Milliyet ilkesi, İtalyan milliyetçiliğinin öncülerinden biri olan Mazzini tarafından bayrak haline getiriliyor. Mazzini'ye göre, “insanlığın iyiliği için büyük şeyler başarmayı amaçlayan bir halk, günün birinde millet olarak oluşmak zorundadır”.³⁷ Halk ile ulusu özdeşleştiren Mazzini,³⁸ “Uluslar, Tanrı tarafından yaratılmıştır, ama kötü olan hükümetler Tanrı'nın iradesine karşı gelmektedir,” diyerek milliyetçi devletlerin kurulmasını savunmuştur.

Milliyetçilik ve kozmopolit liberalizm, burjuva düşüncesinin iki biçimidir. Burjuvazi devrimci olduğu dönemlerde kozmopolit liberalizmi savunurken, çeşitli nedenlerle (devletler arasında kapitalist rekabet, işçi sınıfının tarih sahnesine çıkması, akılcı felsefeleri eleştiren irrasyonel felsefelerin yayılması vb.), 1830'lu yıllardan sonra, özellikle de 1871 Paris Komünü'nün yarattığı korku nedeniyle milliyetçiliğe geçiş yapmıştır.

Burjuva liberalizminin gelişme çağı olarak bilinen 1830-1870 yılları arasında, burjuvazi ulus konusundaki eski devrimci düşüncelerinden giderek uzaklaşır. Ulusun oluşumu koşullara bağlanır. İki koşul ileri sürülür: Birincisi; ulus oluşturabilmek için yeterli bir büyüklük gereklidir. Bu ilk koşula bağlı olarak ileri sürülen ikinci koşul da, “yaşama gücüne sahip” olmasıdır. Yaşama gücüne sahip olacak bir ulusun bağımsız olması da savunulur. Yaşama gücüne sahip olmak için, üç ölçüt ileri sürülür. Birinci ölçüt, mevcut veya kısa geçmişte bir devletle tarihsel bağı olması. İkinci ölçüt, ulusal literatüre ve ulusal dile vakıf olan bir entelektüeller zümresi. Üçüncü ölçüt ise, –“Acı ama gerçek,” diyor Hobsbawm– fetih yapabilme gücünü ispat etmiş olması.³⁹

Burjuva ideolojisinin perspektifinden bakıldığında millet sorununda iki düşünceyi görüyoruz: Birincisi; millet, 19. yüzyılın ortasındaki insanlığın ulaşmış olduğu doğal *evrim aşamasını* yansıtır.⁴⁰ Madalyonun öteki yüzü

37 Giuseppe Mazzini, “Über die Einheit Italiens”, Hans Kohn, *Von Machiavelli zu Nehru*, s. 119.

38 Alman Romantik döneminin düşünürlerinden etkilenen Mazzini, bireyin, halkın, hatta sanatın yalnızca ulus-devlet içinde gelişebileceğini iddia ediyordu. Hans Kohn, Mazzini'nin bir gerçeği görmezlikten geldiğine dikkat çeker; çünkü sanat Ortaçağ'da Rönesans döneminde insanlığın ilham kaynağı olmuştu; o zamanlar ulus ve ulus-devlet yoktu (Hans Kohn, *Von Machiavelli zu Nehru*, s. 46).

39 Eric J. Hobsbawm, *Nationen und Nationalismus*, s. 50-51.

40 Ulusun insan toplumunun tarihsel gelişmesinin bir aşamasını temsil ettiğini, Marx-Engels de savunurlar. Dolayısıyla bu noktada liberalizm ve Marksizm aynı görüştedir. Ne var ki, liberalizm tarihi bu aşamada durdurma çabasındadır, Marksizm ise, ulus-devletlerin aşılmasını, insanlığın yeni bir aşamasına geçilmesini savunuyor.

olan ikinci düşünce ise şöyle formüle edilebilir: “İlerleme olarak millet”, bir başka deyişle insanlık ancak milletler aracılığıyla ilerleyebilir. Ancak ilerlemenin, büyük birimler aracılığıyla daha kolay olacağı düşüncesinin mantıksal sonucu olarak, küçük milletlerin, büyük milletlere asimile olması normal karşılanıyordu.⁴¹

1870-1918 tarihleri arasında millet anlayışı yeniden bir dönüşüm yaşamıştır. Bir yanda millet olabilmek için önemli ölçüt olan büyüklük ilkesi terk edilir; öte yanda dil ve kültür, milletin en önemli ölçütü haline getirilir. Öyle ki; bu millet anlayışı özellikle Avusturya Marksistlerini derinden etkiler. Milliyetçi ideolojinin ileri sürdüğü dil ve kültür gibi ölçütler, daha sonra hemen hemen bütün Marksistler tarafından da benimsenmiştir.

1918-1950 döneminin millet anlayışı tekrar bir dönüşüm yaşamaktan kurtulamaz. Bu dönüşümün özü ise milli devletlerin giderek küçülmesidir. ABD Devlet Başkanı Wilson yeni ilkeler ileri sürmüştür. Wilsoncu ilkeler, millet tanımını değiştirmiştir; bu ilkeler, devletin, *milliyet* ve dille sınırlandırılmasını savunuyordu. Yani, etnik köken ve dile dayalı, halkları kalın çizgilerle birbirinden ayıran ve *homojen* halktan oluşan küçük devletlere bölünmüş dünya yaratmak. 1918 sonrası esaslı iki değişim oldu: Birincisi, devletler, daha da küçüldüler; ikincisi, devletler içindeki ezilen halklara artık “ezilen azınlıklar” denilmeye başlandı. Wilsoncu ilkelerin mantıksal sonuçları azınlıkların kitle halinde kovulması ya da imha edilmesiydi.

Politik açıdan etkin güç, fakat felsefi açıdan zayıf milliyetçilik

Sosyalizm ve liberalizm akımları büyük düşünürler yetiştirmiş, felsefi olarak temellendirilmiş teoriler geliştirmiştir. Milliyetçilik akımı ise bu iki unsurdan (büyük düşünürler ve felsefi olarak temellendirilmiş teoriler) yoksun olmasına rağmen, çok etkin bir ideoloji haline gelebilmiştir.⁴² En önemli soru şu: Milliyetçilik neden etkin ideoloji haline gelebilmiştir?

Felsefi temelleri açısından zayıf ve yoksul olan milliyetçiliğin politik bir güç olduğu kabul ediliyor. İnsanı şaşırtao olgu, milliyetçiliğin neden hâlâ güçlü olduğudur.⁴³ Milliyetçiliğin, Machiavelli, Hobbes, Hegel, Marx gibi düşünürlerle karşılaştırılabilecek bir teorisyeni yoktur. Wehler’e bakılırsa milliyetçiliğin güçlü olmasının önemli nedenlerinden biri, esnek olması, farklı hükümet ve devlet biçimleriyle ittifak kurabilme yeteneğini göster-

41 Ayrıca Hobsbawm, bu kitabın Yedinci Bölümü.

42 Peter Alter, *Nationalismus*, s. 31.

43 Milliyetçiliği güçlü kılan nedenlerden biri, günlük yaşamda etkin ve yaygın olan düşüncelerdir. Örneğin, değinelim: “Anavatan” ve “vatan sevgisi” ifadelerinin kitleleri etkileyici gücü “insanlık”, “hümanizm”, “evrensellik”, “akılcılık” gibi sözcüklerden daha fazladır. Halk, vatan sevgisini daha kolay kabul etmektedir.

mesi ve koşullara göre kendini uyarlamasıdır. Milliyetçilik, cumhuriyet rejimi, diktatörlükler, otokratik düzen, monarşi ile kolayca anlaşabilmektedir.

Milliyetçilik üzerine yazan İngiliz fikir tarihçisi, liberal düşünür Isaiah Berlin'e bakılırsa, 20. yüzyılda güçlü bir ideoloji haline gelen milliyetçilik ideolojisinin analizi 19. yüzyılda ihmal edilmiştir. Ona göre, 19. yüzyılda milliyetçilik güçlü bir akımdı, fakat milliyetçiliğin giderek zayıflayacağı görüşü egemendi. Oysa milliyetçilik giderek daha da yaygınlaşmıştır. Isaiah Berlin milliyetçi hareketlerin ve milliyetçilik ideolojisinin gelecekte çok güçlü bir ideoloji haline geleceğini ne yazık ki, hiçbir düşünürün tahmin edemediğini belirtiyor. Yine Berlin'e göre, Saint-Simon, teknokratik ve sanayi düzeninin, bilim-sanayi-finans üçlüsünü içeren bir organizasyonu doğuracağını doğru tahmin etmiştir. Fourier, dizginsiz ekonomik rekabete ve kâr amacına dayanan bir sanayinin, insan emeğinin ürünlerini imha ve tahrip edeceğini, bir toplumsal grubun diğer toplumsal grup üzerindeki kontrolünün, köleliğe ve yabancılaşmaya götüreceğini öngörmüştür.

Fransız Devrimi sonrası, monarşi ve demokrasi arasındaki mücadelede, demokrasinin galip geleceğini öngören Tocqueville, ayrıca demokrasiyi tehdit eden bazı konularda da tahminlerde bulunmuştu: 1. Demokrasinin iki türlü diktaya yol açtığını/açacağını ileri sürmüştü: a) Sayısal çoğunluğun diktası. b) Çoğunluğun *düşüncelerinin yarattığı dikta*.⁴⁴ 2. Tocqueville, çeşitli biçimlere (aşırı yalnızlaşma, politik yaşama uzak durma) bürünen bireyciliğin, aktif demokrasiye karşı ilgisizliğe yol açacağını, aktif demokratik yaşamı zayıflatacağını, bu ilgisizliğin de aktif demokrasi için bir tehlike oluşturacağını öngörmüştü. Ona göre politik ilgisizlik demokrasinin içini boşaltır. 3. Aşağıdan gelen eşitlik düşüncesinin, demokrasi için tehlike oluşturduğu iddiasını dile getirmişti.⁴⁵

Isaiah Berlin, bazı düşünürlerin de (Heinrich Heine, Karl Marx, Max Weber) gelecek ile ilgili tahminlerinin doğrulandığını belirtir. Heinrich Heine, Hitler faşizmini öngörmüştür. Heine, Fransız ulusuna iletmiş mesajında, tarihsel hatıraları nedeniyle kin bileyen, metafizik ve ahlâki fanatizme sapan komşusu Alman Devleti tarafından hücumu uğrayacağını, Batı kültürünün bütün anıtlarının Almanlar tarafından yok edileceğini bildirmiş, ideolojik olarak zehirlenmiş Alman barbarların bütün Avrupa'yı çöle çevireceğini ileri sürmüştür.⁴⁶ Heine'ye göre Kant'ın düşüncesini sürdüren "Kantçılar ön

44 Çoğunluğun diktası, yalnızca niceliksel çoğunluğun diktası olarak algılanmamalı. Çoğunluğun genel olarak güncel olan ve yüzeysel gözlemlere dayanan düşüncelerin peşine takıldığı birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Hegel, çoğunluğun "sağduyuya" önem verdiğini, felsefi düşüncelerin "sağduyuya" karşı olması gerektiğini vurgular.

45 Eşitlik düşüncesinin demokrasi için tehlike oluşturduğu iddiası, ancak demokrasiyi çarpık anlayan liberal bir görüş tarafından ileri sürülebilir.

46 Isaiah Berlin, *Der Nationalismus*, s. 42-43.

plana çıkacaktır, kılıç ve balta ile Avrupa yaşamını acımasızca alt üst edecek-
tir; korku ve bencillik bilmeyen fanatik silahlı Fichteciler tarih sahnesinde
boy gösterecektir”.⁴⁷ Heinrich Heine'nin bu öngörüsü tarih tarafından doğ-
rulanmıştır. *Marx*'ın sermayenin yoğunlaşacağı ve merkezileşeceği öngörüsü
de doğrulanmıştır. Keza *Max Weber*'in bürokrasinin büyük bir güç haline
geleceği tahmini de gerçekleşmiştir.

Isaiah Berlin, hiçbir düşünür tarafından öngörülemeyen bir gelişme ve bir
boşluk olduğunu belirtir: Milliyetçi ideolojinin toplumları sarsması. Ne milliyet-
çi, ne de milliyetçiliğe karşı olan herhangi bir düşünür milliyetçiliğin güç-
lü bir ideoloji ve politik güç haline geleceğini öngörebilmiştir. Milliyetçilik,
önemsiz ve geçici bir olgu olarak görülmüştür. Milliyetçilik duygusunun, bas-
kı sonucu ortaya çıktığı, baskı ortadan kalkınca milliyetçiliğin de ortadan kal-
kacağı zannedilmişti. Isaiah Berlin'e göre, Marksistler ve diğer radikal sosya-
listler de sınıf bilincine önem verdiklerinden ve milliyetçilik düşüncesinin
“yanlış bilinç” olduğundan hareket ettiklerinden, onlar da milliyetçiliği ana-
liz edememişlerdir. 20. yüzyılın “Savaşlar, Krizler ve Felaket” yüzyılı olacağını
öngören Kautsky bile, Isaiah Berlin'e kalırsa, milliyetçiliğin geleceğini göreme-
miştir. Ancak milliyetçilik konusu büyük düşünürler ve toplum teorisyenle-
ri tarafından neden isabetli olarak analiz edilememiştir? Başka bir deyişle, top-
lumsal teorilerin milliyetçilik konusunda kör olmasının nedeni nedir?

Isaiah Berlin, ideolojik bakımdan etkin ama tehlikeli olarak gördüğü milli-
yetçiliğin üç özelliğine dikkat çekiyor. Birincisi, milliyetçilik, insanların bel-
li milletlere ait olduğunu ve bu milletlerin yaşam tarzlarının birbirinden ayrı
olduğunu; kan bağı, ırk gibi özellikler nedeniyle, milletlerin birbirleriyle re-
kabet ettiğini ileri sürüyor. İkincisi, milliyetçilik, bir milletin yaşam biçimini
biyolojik bir organizmaya benzetiyor. Bu organizmanın yaşamını sürdür-
rebilmesi için, organizmanın tüm parçalarının (birey, aile, kurumlar vb.) orga-
nizmaya (otoriter kişiliklere, devlete vb.) tabi olması gerektiği sonucunu
çıkartıyor. Milliyetçi bakış açısına göre, bu organizmadan kopmak, bir ağaç-
tan kopan dala benzer; ağaçtan kopan dal kurumaya mahkumdur. Üçüncü-
sü; milliyetçilik, izlenecek politikanın yalnızca kendi milletine, kendi mille-
tinin değerlerine hizmet etmesini savunuyor. Milliyetçilik, diğerlerinin ken-
dine düşman olduğunu iddia ederek, düşmanlar yaratıyor. Bu da savaşlara
açık kapı bırakıyor.⁴⁸ Kısacası, insanlık ve birey, milliyetçiliğin potasında çü-
rümekten henüz kurtulamamıştır.

47 Heinrich Heine, *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, s. 184. Ayrıca Elie
Kedourie, *Nationalismus*, s. 92.

48 Isaiah Berlin, *Der Nationalismus*, s. 50-55.